

lázadásától. Liszt Ferenchez írt ódájában a nép tengere „vad ár”, mely a „düh szörnye”-t veti a felszínre; MIT CSINÁLUNK? című versében arra int, hogy „a paraszt borbély helyében Űr szakállát ne kaszáljon”. Végso szavával is a forradalmat utasítja el. A VÉN CIGÁNY-ban új világot jövendöl: miután a föld megüszült a „bűn, szenny és ábrándok” dühétől. Ez a hármas szószorozat abban különbözik AZ EMBEREK-étől, hogy egynemű fogalmakat kapcsol egybe. A bűn az erőszak bűne, a szenny a néplázadások fölvert salakja, az ábránd pedig, ha nem szerelmi ábrándról van szó, az ábránd a kor politikai nyelvén következetesen a jakobinizmus véres eszméit s a szocialista utópiák hagymázás képzelgéseit jelenti. Együtt mindazt, amitől Vörösmarty iszonyodott.

S AZ EMBEREK írásakor az volt a kiindulópontja, és az volt végso következtetése, hogy a háromféle történelemformáló erőfeszítés mindegyike – pontos történelmi sorrendben: a felvilágosodás, a forradalom és a reform – egyaránt kudarcra ítéltetett. Az emberiség menthetetlen. Az ellenkezőjét még senki sem bizonyította be.

A magyar líra két kivételes és csak egymással rokonítható remekműve a VANITATUM VANITAS és AZ EMBEREK. Mind a kettő a hiábavalóság és a reménytelenség verse; két *Isten nélküli vers*, bennük a magára maradt emberiség viaskodik a közönyös vagy retentó kozmosz ölen önmaga kárhuzatos létével. A különbség: Kölcsey az ember parányságának fölismeréséből vigasztaló erőt tudott meríteni; Vörösmarty az emberi állapotra tekintve „elborzadott a zordon mű felett”.

A két nagy lélekhez és ember voltunkkal szembenézni merészelo bátorságához képest félénk törpék vagyunk. Ezért nem is csoda, hogy a két verssel a kritika sehogy sem vagy csak nagy nehezen tud megbarátkozni. Kölcsey versét Szontagh Gusztáv ítélte el sötét világlátásáért; Vörösmartyét még olyan kiváló elme is, mint Erdélyi János, legföjebb mentegetni volt hajlandó: „E költemény, ha szabad úgy szólni, csak okos embernek való, ki tud óvakodni a szép bűnöktől. Fiatal, érzélgó lélek megbolondulhatna belé, ha minden szót szívére venne.” A tanakodás, pesszimista vers-e AZ EMBEREK, elítélve vagy mentegelve, azóta is folyik. A kérdést én sem kerülhetem meg. Nem kibúvóként mondom: pesszimista vagy nem pesszimista, számomra érdektelen. A vers túl van a nietzschei jón és rosszon. Minősítést nem túrve létezik. Mint a piramisok.

Magyar László András

SAKKBÖRTÖN

Tegyük föl: létezik egy olyan lény, aki sakkbörtönben él. Világa tehát egyenlő a sakkal. Érzékei a sakkmezőn és a bábukon kívülre nem hatolnak, értelmét lépések és játszmaak ismerete alkotja. Ha ennek a lénynek le kellene írnia a sakkot, ugyancsak nehéz helyzetbe kerülne. A szabálytalan lépések gondolatmenetét megakasztanák, mivel nyelve s logikája csak szabályos lépésekből állhatna – minden más ugyanis kívül esik a sakk világán. Nyelve így legföjebb a sakkszabályok földerítésére lenne alkalmas, arra is csupán leíró módon – az értelmezés nyilván lehetetlen lenne számára. Legföjebb azon

rágódna a szerencsétlen, hogy mi az elsődleges, a tábla s a bábuk-e, az erők, amelyek a bábukat mozgatják, vagy a szabályok, amelyek szerint a játszmák zajlanak. Mi emberek elgondolni sem tudjuk, milyen iszonyatos világban élne e szájalmas teremtmény.

0

Ha válaszolni akarunk arra a kérdésre, hogy mi a gondolkodás, egyszerre több akadályba is ütközünk:

1. Mi legyen a leírás eszköze?
2. Ha az eszköz a gondolkodás, leírható-e valami önmagával?
3. Vannak-e fölhasználható elemei a gondolkodásnak?
4. Mennyire tekinthető a gondolkodás érvényesnek?
5. Meghatározható-e valami, ami előzőleg meghatározatlan volt?

1

Mi legyen a leírás eszköze?

Ha létezik valami a gondolkodáson magán kívül, ami leírásra alkalmas, mi az? Minden leírás ugyanis csak értelmezés során válik leírássá, s az értelmezés föltételezi a gondolkodást. A nem interpretált leírás, például az önmagában álló kép vagy a reflektálatlan létezés, ha nem értelmezett s így gondolkodáson kívüli, semmire sem jó e föladat szempontjából. A leírás eszköze tehát csak a gondolkodás lehet.

2

Leírható-e valami önmagával?

Ahhoz, hogy valamit elgondoljunk, leírjunk, látszólag elég a nevét kimondani. De ez csak látszat, hiszen a névnek csak más nevektől elkülönítve van jelentése, amennyiben elkülöníti a nevet viselő dolgot azoktól a dolgoktól, amelyek nem ezt a nevet viselik. Így tehát kimondható, hogy valaminek az elgondolásához nem elég önmaga. Mindez azonban csak a gondolkodás számára van így, azaz a gondolkodáson belül, az ő számára semmit nem lehet önmagával leírni. Mivel viszont a gondolkodáson kívül semmi sem gondolható el – ha elgondolt, már a gondolkodáson belül van –, vagy azt kell mondanunk, hogy a gondolkodás nem leírható, vagy azt, hogy ha leírható, csak önmagával írható le. Ha tovább gondolkozunk a kérdésünkről, bizonyára a második lehetőséget választottuk, azzal a tudattal, hogy talán tévúton járunk. Tehát talán lehetséges valamit önmagával leírni: ha ez a valami a gondolkodás.

3

Vannak-e elemei a gondolkodásnak?

Ha azt mondjuk, hogy a gondolkodás elemei ezek meg azok (például szabályok, fogalmak, állítások, nyelvek stb.), akkor rögtön két dolgot is föltételezünk:

1. Hogy a gondolkodás elemekből áll.

2. Hogy a gondolkodásnak vannak olyan elemei, amelyek gondolkodáson kívüliek.

Egyik sem lehetséges, mert ha bármit is állítunk vagy gondolunk, rögtön kettéosztjuk a világot egy dologra, amit állítunk, gondolunk, s egyre, amit nem gondolunk. Az elgondolt azonban, mint előbb is mondtuk, csak újabb elgondolt dolgok társaságában lehet elgondolt, így ez az osztogatás csak végtelen jelenségment képzeltető el. S mivel a gondolkodás voltaképpen efféle végtelen osztogatás, a gondolkodás is végtelen kell legyen, a végtelen dolgoknak pedig – éppen a gondolkodás szabályai szerint – csak végtelen egységei lehetnek, végesek nem. Ha azt mondjuk: elem, ezen véges egységeket értünk. Így a gondolkodásnak nem lehetnek elemei. Ha azonban úgy véljük, hogy a gondolkodásnak elemei ugyan nincsenek, de valami szubsztanciája, tehát végtelen alapanyaga van, akkor ez az alapanyag a gondolkodáson kívül kell hogy létezzék. Ha viszont kimondjuk róla, hogy létezik, egyrészt a gondolkodáson belülré kerül, ami lehetetlen, másrészt meg ez az állítás a világ olyan kettéosztásához vezetne, amit a gondolkodás nem tud elfogadni. Ha ugyanis azt mondjuk, hogy létezik elgondolhatatlan, akkor azt végérvényesen a gondolkodáson kívülre kell rekesztenünk, s azt kell mondanunk róla, hogy nincs. Ezért a gondolkodásnak nincs szubsztanciája sem.

4

Mennyire tekinthető a gondolkodás érvényesnek?

Ez az a kérdés, amellyel a legkevésbé kell foglalkoznunk. Egyrészt azért, mert a gondolkodás csak azzal a föltétellel határozhatja meg önmagát (2. pont), hogy meghatározása nem biztosan érvényes – és ez éppen ennél a kérdésnél nevetségessé tenné a választ, másrészt meg azért, mert ha meghatározzuk vagy leírjuk a gondolkodást, erre a kérdésre úgymint némi választ kell kapjunk.

5

Meghatározható-e valami, ami előzőleg meghatározhatatlan?

Magyarul arról van szó, hogyan mondhatjuk meg, micsoda valami, ha előzőleg nem tudjuk, micsoda. Látszólag csak olyan dolgokat definiálunk, amelyekről előzőleg nincs definíció, de ez csak látszat, hiszen könnyen belátható, hogy olyasmiről, amit nem különítettünk el, nem osztályoztunk s nem nevezünk el, nemhogy meghatározni, de elgondolni sem tudunk. Mit tudunk ugyanis csak meghatározni?

1. Azt, amit nem ismerünk, nem tudjuk meghatározni.

2. Azt, amit ismerünk, de már definiáltunk, nem érdemes újból meghatározni.

3. Azt, amit ismerünk, de még nem határoztunk meg, még meghatározhatjuk. De van-e ilyen?

Induljunk ki abból, hogy a meghatározás – Arisztotelész szerint – három dologból áll: a) osztályba sorolás, b) elkülönítés az osztály többi tagjától, c) névadás. E három cselekvésnek nyolc variációja van:

1. Besoroltuk, elkülönítettük és elneveztük a dolgot.

2. Besoroltuk, elkülönítettük, de nem neveztük el a dolgot.

3. Besoroltuk, de nem különítettük el, és nem neveztük el.

4. Nem soroltuk be, nem különítettük el, és nem neveztük el.
5. Nem soroltuk be, de elneveztük és elkülönítettük.
6. Nem soroltuk be, nem különítettük el, de elneveztük.
7. Nem soroltuk be, elkülönítettük, de nem neveztük el.
8. Besoroltuk, de nem különítettük el, viszont elneveztük.

1. Elképzelhető – ez a meghatározott dolog.
2. Nem képzelhető, mert a névadás automatikus, ilyenkor.
3. Nem képzelhető el, mert a névadás elkülönítés, az pedig besorolás.
4. Nem képzelhető el, mert ilyen dologról nem tudunk.
5. Nem képzelhető el, mert mitől különítenénk el.
6. Nem képzelhető el, mert a névadásnak föltétele a két előbbi.
7. Nem képzelhető el, lásd: 5. és 3.
8. Nem képzelhető el, lásd 3.

Tehát a meghatározás csak akkor lehetséges, ha a dolog már meg van határozva. Már csak azért is, mert a gondolkodás csak ilyeneket tud elgondolni. A meghatározás tehát tautológia, ismétlés. Az előzőleg meghatározatlan pedig nemcsak nem határozható meg, hanem el sem gondolható.

Mi történik tehát, mikor valmit meghatározunk?

Mint mondtuk, három dolgot teszünk vele: osztályba soroljuk, elkülönítjük, majd nevet adunk neki. Ehhez két eszközt használunk: az azonosságtevést (osztályba sorolás, névadás) és a különbségtevést (elkülönítés). E két eszköz azonban nem létezik, mert egyrészt a gondolkodásnak nincsenek elemei, másrészt mert, mint feljebb bizonyítottuk, csak úgy alkalmazhatók, ha már előbb alkalmaztuk őket, ami pedig lehetetlen.

Tehát a gondolkodásnak ezen alapvető eszközeiről kimondhatjuk, hogy nem létezik – jóllehet azt is látjuk, hogy a gondolkodás minden más cselekvése is csak e két eszköz segítségével mehet végbe, illetve ezek kombinációjának segítségével. Ebből viszont az következik, hogy a gondolkodás, amennyiben megvalósul, nem létezik. Nem létező eszközökkel teremt egy nem létező világot: létformája, saját logikája szerint a nemlét. Hogy gondolható ez el?

Sehogy. Ugyanis a létezés tudata csak a gondolkodáson kívüli, tehát a nemlétbe tartozó – transzcendens – bizonyosságnak tartható (legfőljebb), hiszen ha bármit is elgondolunk, azonnal a különbségtevés és azonosságtevés nem létező eszközeihez kell nyúlnunk. Tehát csak úgy mondható a gondolkodásról, hogy létezik, ahogy a matematika állítja, hogy $1 + 1 = 2$, azaz megokolatlanul. Ezzel szemben az már belső bizonyossága a gondolkodásnak, saját szabályaiból következő igazsága, hogy létformája nem létező, azaz eszközei és az a kép, amelyet magáról alkot, hazugságok. Ezért tűrhető el a gondolkodás önmeghatározásának ellentmondásossága. Hiszen nem létező eszközökkel meghatározott ellentmondás nem szünteti meg a dolog létét, erre nincs hatalma. Ezért lehetséges, hogy a gondolkodás, saját logikája ellenére, létezik.

Ha pedig valaki azzal hozakodik elő, hogy a mindennapi életben miért funkcionál egy nem létező eszközökkel tévesen operáló gondolkodás, erre könnyen válaszolhatunk: nincs semmiféle bizonyítékunk funkcionálására. A téves lét és téves tudat éppen úgy igazolhatja önmagát, mint a valóságos. Nem beszélve arról, hogy létünk egész zavara, sakkjátszmaink kiüttlansága és a halál maga inkább diszfunkciónál tanúskodik, állandó, nyomorúságos tévelygésről a hatvannégy mezőn.